

НАРОДНА МЕДИЦИНА УКРАЇНЦІВ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ПОЛЬСЬКИХ ЕТНОГРАФІВ ХІХ століття

У статті подано історіографічний аналіз польських етнографічних досліджень народної медицини українців ХІХ століття.

Ключові слова: народна медицина, етнологічні дослідження, народні вірування, народні методи лікування, народні лікарі.

Народна медицина українців була предметом дослідження не лише українських, а й зарубіжних етнографів, зокрема, польських. Інтерес до цієї галузі народної культури набуває систематичного характеру з другої половини ХІХ ст. Саме тоді з'являються етнографічні розвідки, в яких висвітлюється народне лікування українців. Серед них, насамперед, варто згадати працю "Lud ukraiński"¹ польського літературного критика, письменника та етнографа Антона Марцінковського, який увійшов у літературу під псевдонімами Антон Новосельський і Альфред Гриф. Автор розглянув народні уявлення про причини виникнення хвороб, зазначив, що всі смертельні хвороби в народі приписували чарам чаклунів, відьом, ворожбитів; розглянув спосіб життя та сферу діяльності цих персонажів; звернув увагу на те, що знахарі мають великий авторитет серед народу, адже тільки вони займаються лікуванням "насланих" хвороб. Першим етапом лікувальної практики народних лікарів автор назвав діагностику захворювання, яка полягала у здійсненні знахарем ритуалу гасіння 9 вуглинок у воді (якщо вони швидко тонули, знахар діагностував наслання хвороби шляхом "зурочення" чи "дання"). До основних елементів знахарської лікувальної практики дослідник відніс замовляння та використання води, яку наділяли магічними властивостями.

Досліджуючи фітотерапію, автор звернув увагу на те, що кожна українська знахарка володіла ґрунтовними знаннями про раціональні та магічні властивості багатьох трав; при зборі зілля виконувала певні обряди та промовляла замовляння. Дослідник записав близько сорока назв лікарських рослин, зазначаючи для лікування яких хвороб використовують те чи інше зілля. Автор назвав рослини, яким приписували властивості захищати від нечистої сили та чорної магії (полин, чортополох, тоя, тирлич, розмай, чорне зілля, мак-видюк, дерча).

Дослідження А.Марцінковського з галузі народної медицини досить стисле та фрагментарне, проте містить цінний фактологічний матеріал, що стосується знахарства та чаклунства, раціональних та магічних методів народного лікування.

Відомий польський етнограф та фольклорист Оскар Кольберг у багатотомній праці "Pokusie: obraz etnograficzny"² також приділив увагу народній медицині українців. Він навів тексти народних оповідань, що відображають світогляд народу, зокрема його віру в надприродні сили. Дослідник зазначив, що причиною багатьох хвороб в народі вважають "уроки", через "погані очі". Згідно з дослідженнями О.Кольберга, "уроки" можуть бути з наміром й випадкові, тому поширене використання частки "ні-вроку" під час розмови.

Автор розглянув уявлення народу про хвороби, причинами яких вважають вплив нечистих духів. На думку дослідника, основним методом лікування таких недуг є задобрювання духів, що прослідковується у текстах багатьох замовлянь, та методі зарікання чогось не робити в обмін на одужання.

Дослідник відзначив, поширеність випадків зумисного чародійства, спрямованого на заподіяння шкоди здоров'ю та життю людини. Він записав багато розповідей про чаклунські дії з використанням мертвої води, чи землі з могили, зубів, волосся, жаб, змій та отрут приготовлених з додаванням цих компонентів. Окремо автор виділив чаклунів, що займаються любовною магією. Їхні магічні дії він назвав словом "ліпшити".

О.Кольберг зазначив, що коли є люди, які шкодять здоров'ю і життю людей, то існують й такі, що можуть це виправити. До них автор відніс знахарів. Він цікавився їхнім способом життя, методами лікування, причинами високого авторитету серед народу.

Автор звернув увагу на значний вплив релігії на народну медицину. На його думку, найбільше він прослідковується у замовляннях і використанні у магічних ритуалах освячених речей, адже деякі знахарі над хворими читають тільки молитви: "Отче наш", "Благословенна Марія", "Вірую", а для лікування використовують свічки, ладан, освячену воду.

Дослідник записав інформацію про цілющі властивості лікарських трав, поширених на Покутті: оленячих язиків, материнки, перекоти-поля, розторопші, ромену, живиці, любистку, рум'янку, полину та інших. Автор зібрав багато народних рецептів для лікування поширених на Покутті хвороб. Серед них своєрідністю відрізняються способи лікування більма прикладанням живої жаби; мертвої кістки – розчином води і попелу з осики; нариву – примочками квасу з житніх висівок та гусячого посліду; дизентерії – розчином молока, горілки, глини з печі.

Велику увагу дослідник приділив народним уявленням про лихоманку, відзначив, що в народі існує 77 рецептів її лікування; описав 31 спосіб. Число 77, на думку автора, є символічним, тому воно вживається у багатьох замовляннях.

О.Кольберг окремо розглянув дитячі та жіночі хвороби, навів вірування, пов'язані з вагітністю і народженням дитини. Серед дитячих хвороб дослідник виділив тридухи (хвороба, що виникає, через те, що вагітну в дорозі зустрічають з трьома відрами), переляк, крикливці, бабиці (розлад шлунку у дітей); записав тексти замовлянь якими їх лікують.

Отже, О.Кольберг не тільки зібрав цінний фактологічний матеріал, а й проаналізував народні уявлення про етіологію хвороб, вплив релігії на народну медицину, цікавився місцем знахарів у житті народу.

Значний інтерес становить праця польського лікаря, етнографа та антрополога, професора Віленського та Ягеллонського університету, члена Польської академії наук Юліана Талько-Гринцевича "Zarys lecznictwa ludowego na Rusi południowej"³. Для її написання автор чотири роки присвятив збору відомостей з народної медицини українців, використав матеріали інших збирачів з Полісся, Поділля, Середньої Наддніпрянщини, Волині, Галичини та Півдня України.

Територіально дослідження охоплює Звенигородський, Уманський та Канівський повіти Київської губернії, Володимирський і Ковельський – Волинської губернії, Східне та Західне Поділля, Східну Галичину.

Праця Ю.Талько-Гринцевича дуже ґрунтовна і різнобічна. У передмові автор подав короткий бібліографічний огляд праць з досліджуваної теми, вказав на причини недостатнього вивчення народної медицини. Автор проаналізував народні уявлення про причини виникнення хвороб і відзначив, що більшість недуг приписують результату дії злого духа; охарактеризував поняття чародій, чарівник, ворожбит, знахар. Особливу увагу дослідник приділив останнім: розглянув їхній спосіб життя, методи здобуття знахарських знань, способи лікування, спеціалізацію.

Народні ліки автор поділив на внутрішні (відвари, настої, порошки), зовнішні (компреси, мазі, припарки, полоскання, ванни) та магічні (приворотні засоби, замовляння). Ю.Талько-Гринцевич відзначив, що народ приділяє увагу не лише цілющим властивостям рослин, а й їхній формі та кольору. До прикладу дослідник навів спосіб лікування серця рослиною, що нагадує його форму, жовтухи – зіллям, що має жовтий колір, кровотечі – рослинами червоного забарвлення. Автор зібрав і проаналізував деякі замовляння, звернув увагу на символічне вживання в текстах чисел 7, 27, 72, 77.

Ю.Талько-Гринцевич поділив працю на 5 розділів: "Вагітність і гінекологія", "Хвороби дітей", "Хвороби зрілого віку", "Народна гігієна", "Смерть". У першому розділі автор розглянув народні уявлення про менструацію, як перехід від статусу дівчини до статусу жінки. Автор відзначив, що в народі місячні розглядають як ознаку первородного гріха, в якому кожна дівчина народжує. З цими уявленнями, на думку дослідника, пов'язані заборони виконувати в цей період жінками певних господарських робіт. Автор зібрав і описав народні методи лікування при порушенні менструального циклу, безплідді; розглянув народні уявлення про фізіологію і гігієну вагітності; зібрав народні прикмети, для розпізнавання вагітності, передбачення статі майбутньої дитини; описав підготовку до пологів, методи допомоги повитухи породіллі; розглянув народні уявлення про дієту і гігієну новонароджених; описав методи лікування немовлят.

У другому розділі "Хвороби дітей" автор розглянув народні уявлення про причини дитячих хвороб. Дослідник зазначив, що люди часто не можуть зрозуміти симптоми дитячих захворювань, а діти не можуть їх правильно пояснити, тому більшість дитячих недуг приписують дії надприродних сил – "насланню", "урокам". На думку автора, у лікуванні дітей перше місце займає купіль з цілющим зіллям, до якого прив'язують магічні практики, а також замовляння. Дослідник зібрав народні прикмети і забобони, що стосуються здоров'я дітей, описав своєрідний спосіб "продавання дітей" для припинення їхньої хворобливості.

У розділі "Хвороби зрілого віку" автор поділив захворювання на зовнішні та внутрішні. До зовнішніх він відніс хвороби дихальних шляхів та травлення (катар, кашель, поруха, колька), хвороби сечових шляхів (водянка, камені в нирках), нервові хвороби (біль голови, гикавка, параліч), хвороби, що мають зв'язок з нечистою силою (уроки, пристріт, ляк, переполох, перелісник), інфекційні хвороби (пропасниця, холера, чума, стиклизна (сказ), сифіліс). До зовнішніх хвороб автор відніс пошкодження та поранення шкіри (забиття, опіки, обмороження, гангрена), новоутворення (бородавки, мертва кістка, рак), хвороби очей, вух, зубів, волосся. Дослідник записав як раціональні методи лікування цих недуг настоянками, відварами, мазями, компресами, ваннами, так і магічні – за допомогою замовлянь, окурювань тощо.

У наступному розділі "Гігієна" дослідник зібрав і проаналізував народні забобони, пов'язані зі здоров'ям. Автор розділив їх на декілька груп. Він виокремив забобони, що стосуються звичаїв, домашні забобони (регулюють побут), господарчі, (стосуються харчування, одягу), забобони пов'язані з фізіологічними ознаками людини, забобони щодо звірів, птахів, рослин.

Вагомість праці Ю.Талько-Гринцевича полягає у повноті охоплення фактологічного матеріалу та широті територіальних меж. Автор не лише подав відомості, що стосуються етіології, профілактики, методів лікування певних груп хвороб, а й проаналізував та систематизував народні знання. Цінності дослідженню Ю.Талько-Гринцевича додає докладна паспортизація зібраних матеріалів. Описуючи різні методи лікування, автор називав місцевість, де побутував той чи інший метод. У випадку, якщо відомості брались з літератури, посилався на літературні джерела.

З останньої третини ХІХ ст. розпочинається новий етап дослідження українських земель, що знаменувався переходом до систематичного етнографічного вивчення народу і, зокрема народної медицини. Народне лікування українців стає предметом дослідження польських етнографів – Едуарда Рувльковського, Леопольда Вайгеля, Софії Рокоссовської, Ю.Шнайдера і висвітлюються на сторінках спеціальних етнографічних періодичних видань, таких як "Zbiór wiadomości do antropologii krajowej", "Wisła" та "Lud".

Окремі відомості з галузі народної медицини знаходимо у праці "Zapiski etnograficzne z Ukrainy"⁴ польського історика, археолога та етнографа, дослідника Правобережної України Едуарда Рувльковського.

У розділі, під назвою "Чари" автор коротко розглянув народні вірування, пов'язані з надприродними явищами, описав способи чародійства за допомогою "данья" з перетертих на порошок засушених жаб, ящірок, встановлення закруток на хворобу чи смерть.

У наступному розділі "Хвороби і ліки" автор дослідив народні уявлення про причини хвороб, описав способи народного лікування таких недуг, як фебра (лихоманка), віспа, волос, куряча сліпота, пристріт та інших; записав тексти замовлянь від більма, зубного болю, кровотечі, пристріту, уроків, укусу змії, глистів у домашньої худоби.

Інформацію про народне лікування населення Карпат знаходимо у монографії польського дослідника Леопольда Вайгеля "O Nuisiach"⁵, що стала результатом кількарічних мандрівок автора по Гуцульщині. Дослідник назвав поширені на Гуцульщині хвороби. Серед них – гарячка, дурничка (тиф), віспа, кір, гострець, молотьба; звернув увагу на те, що в народній медицині широко застосовується таке цілюще зілля як підойма, оливник (кучеряве зілля), ласкавець, (любисток), дивина, бобівник. Автор зазначив, що лікарські трави використовуються як з раціональною метою, у вигляді настоїв та відварів, так і з магічною – як символічний засіб під час замовлянь, та у вигляді амулетів та оберегів.

Серед народних забобонів, зібраних автором, деякі стосуються народного лікування. Серед них – заборона у Велику п'ятницю говорити слово "змія", щоб уникнути в подальшому її укусу, поради для полегшення пологів надягати породіллі сорочку чоловіка, а кволим дітям підв'язувати до сорочки мішечок з дьогтем, знайденим на дорозі.

Дослідження з народної медицини Едуарда Рувльніковського та Леопольда Вайгеля дуже стислі, описові, позбавлені аналізу і систематизації, проте містять цінний фактологічний матеріал, для аналогій та узагальнень.

Дослідженням народної медицини українців Волині займалась відома польська дослідниця Софія Рокоссовська. Вона стала автором багатьох праць, які заслуговують на увагу. Цікавою для нас є її стаття "Przyczynek do etnografii ludu ruskiego na Wołyniu"⁶, видана за редакцією І.Коперницького у "Збірнику відомостей до антропології краю" у 1887 році. У публікації, серед етнографічних матеріалів знаходимо відомості з народної медицини українців: способи лікування раціональними, символічними та магічними засобами, вірування та забобони, пов'язані з хворобами. Тут розглянуті народні вірування про відьом, описані способи їхнього чародійства, спрямовані на заподіяння шкоди домашній худобі, методи розпізнавання чародійств та засоби протидії чаклунству за допомогою амулетів та оберегів; описаний своєрідний спосіб захисту домашньої птиці, що сидить на яйцях, підкладанням в гніздо пир'я убитої сороки. У статті розглянуто способи приворожування протилежної статі за допомогою зілля любистку, букетів квітів, зібраних на хрестинах, підмішаного в їжу волосся, землі зі сліду, кісток кажана у вигляді грабель та вилок; описані способи приготування "данья" з горілки та засушених і перемелених змій, ящірок, жаб; розглянуто народні уявлення про уроки та переляк; описані методи захисту дітей від "поганих очей" за допомогою надягання сорочки на виворіт, підвішування на шийку мішечку з сажею, сіллю та хлібом.

Серед народних забобонів, зібраних дослідницею, містяться й такі, що стосуються народної медицини. До них можна віднести перестороги викидати сажу після заходу сонця, щоб не було курячої сліпоти; переступати через мітлу, щоб ноги не боліли.

У розділі "Лікування" розглянуті методи лікування дитячих хвороб (крикливців, переполоху, уроків), та окремі засоби народного акушерства.

Назви поширених хвороб подані у алфавітному порядку. Серед народних методів їхнього лікування варто згадати своєрідний спосіб лікування судоми прикладанням теплого розрізаного голуба до грудей, зубного болю – закладанням до хворого зубу шматочків деревини горобини, курячої сліпоти – спостерегаючи схід сонця через шпаринку в будинку.

С.Рокоссовській належать також дві невеликі розвідки, присвячені замовлянням, що побутували у селі Юрківці Звягельського повіту. У праці "Zamawiania ("zmowlania") we wsi Jurkowszczyźnie w pow. Zwiąhelskim" дослідниця звернула увагу на велику роль замовлянь у народній медицині, охарактеризувала головні риси народних лікарів-знахарів; спробувала пояснити різницю між поняттями "замовлять" і "змовлять"⁷. Авторка зазначила, що "змовляють" уречення та наслані хвороби, а "замовляють" зубний або інший вид болю, кровотечу. Дослідниця подала тексти замовлянь зубного болю, курячої сліпоти, волосу, крикливців, для вигнання хробаків з ран у тварин; описала магічні ритуали, що їх супроводжують. С.Рокоссовська звернула увагу на те, що існують певні правила передачі замовлянь: одні передаються усно, інші письмово; деякі можна передавати тільки жінкам, інші обом статям.

У праці "Zamawianie jako środek leczniczy"⁸ дослідниця звернула увагу на присутність у замовляннях християнських та язичницьких елементів, символічне значення чисел 3 і 9 в текстах замовлянь. Авторка виділила замовляння хвороб, для лікування яких не потрібна присутність хворого, а лише інформація про його стать, ім'я, колір волосся (замовляння від укусу змії та хвороб домашньої худоби); окремі замовляння (від зубного болю та уроків), які промовляються не знахарем, а самим хворим.

Ще одну статтю "O świecie roślinnym wyobrażenia, wierzenia i podania ludu ruskiego na Wołyniu we wsi Jurkowszczyźnie pow. Zwiąhelskim" С.Рокоссовська присвятила дослідженню фітотерапії⁹. Дослідниця розглянула народні знання, вірування та забобони, пов'язані зі світом рослин. Її цікавило те, як в народі називають і розрізняють рослини, якими знаннями володіють про цілющі, отруйні, магічні властивості зілля, у який спосіб його застосовують.

У першому розділі дослідниця в загальних рисах розглянула народні уявлення про дерева, овочі, ягоди, гриби, збіжжя та зілля. Зазначила, що в досліджуваній місцевості рослини застосовують для господарських потреб, лікування, любовної магії та приготування отрути. Дослідниця звернула увагу на те, що зілля святять три рази на рік: Спаса (6 липня), Маковія (11 серпня) та першу Пречисту (15 липня), а найкращим часом для збору вважають період, що припадає на кінець травня і червень до свята Івана Хрестителя.

У другому розділі дослідниця розглянула способи лікування за допомогою лікарських трав: лепехи, мокрецю, копитнику, буквиці та ін.; плодів дерев – кінського каштану, липи, осики, берези; ягід – малини, чорниці, буквиці; овочів – цибулі, часнику, редьки, петрушки; зернових культур – пшениці, жита, ячменю, вівса. Авторка назвала рослини, які освячували в церкві – волошки, любисток, материнка, сальвія, коноплі, макові голівки та ін.; використовували для приготування купелю – волошки, братки, материнка, ромашка, любисток, миколайчики; використовували в чаклунстві – терлич, тоя, полин, осика, любисток.

Дослідження С.Рокоссовської є цінним джерелом для вивчення народної медицини Волині. Авторка детально розглянула широке коло питань, що стосуються народного лікування. Вона описала народні уявлення про знахарство та чаклунство, дослідила роль замовляння, та фітотерапії в народній медицині, записала тексти замовлянь та народні рецепти лікування раціонального та магічного змісту.

Дослідженням народної медицини українців також займався польський дослідник А.Подберезький. На основі етнографічних матеріалів, зібраних в Чигиринському повіті Київської губернії, автор написав працю "Materiały do demonologii ludu Ukraińskiego"¹⁰. Тут наведені народні розповіді про випадки чародійства відьом і чаклунів, способи лікування знахарями, про походження "холери" і "чуми"; розглянуті народні прикмети та забобони, пов'язані зі здоров'ям.

У розділі "Ліки, замовляння і заклинання" автор поділив хвороби на такі групи: дитячі хвороби (сухоти, біль в горлі, грижа); жіночі недуги (кровотеча, ураз, шкірні висипи); загальні хвороби (біль голови, зубний біль, ревматизм, недуги очей та шлунку); хвороби домашньої худоби (перелоги, метелиця, глисти).

Серед народних рецептів лікування, описаних автором, варто згадати своєрідний спосіб лікування сухот у дітей купелем, в якому мили з милом чорну вівцю, шлункового болю – голубиним пометом, розведеним у горілці чи воді, випадіння волосся – змазуванням шкіри голови свинячим молоком, шкірних висипань – милом, яке у Великий Четвер клали на стріху будинку.

Дослідник звернув увагу на дуже примітивний рівень хірургії в народній медицині українців. Він зазначив, що в народі вивихи лікують, здебільшого, теплими припарками з ароматичного зілля, рани замазують землею, переломи вкладають в лубок і п'ють настій живокосту зі стружкою міді, хворі зуби вириває коваль у кузні.

Дослідження А.Подберезького з галузі народної медицини дуже стисле і фрагментарне, проте містить цінний фактологічний матеріал, що стосується знахарства та чаклунства, магічних методів народного лікування. Записи дослідника містять посилання на інформаторів, але паспортизацію не можна вважати докладною, адже не вказані місця, де проводились записи.

Серед польських авторів, що досліджували народну медицину українців, варто згадати польського етнологу Ю.Шнайдера. У праці "Z życia górali nadlomnickich"¹¹ автор висвітлив деякі аспекти цієї галузі народних знань. Дослідник розглянув народні уявлення про відьом: їхній спосіб життя, здатність перетворюватись на живі й не живі істоти, сферу діяльності.

Автор розглянув народні уявлення про хвороби, причиною яких вважають "уречення", звернув увагу на великий авторитет українських знахарів та недовіру народу до офіційної медицини, описав способи лікування окремих хвороб продуктами рослинного, тваринного та мінерального походження. Зокрема Ю.Шнайдер навів способи лікування болячки ваннами з трепету, барвінку; чирок – печеною цибулею; сифілісу – відваром зелених шишок ялини; здуття у корів – розчином нафти; корости – розтопленим салом з сіркою; бородавок – голубиною кров'ю, епілепсії – купелем з серцем крота; уроків – амулетами з мишиних очей.

Автор звернув увагу на те, що лікування певних хвороб прив'язують до періодів дня (схід чи захід сонця), фаз місяцю; у багатьох методах лікування можна прослідкувати символічне вживання чисел дев'ять і три. Дослідник описав спосіб лікування болю в ногах дев'ятьма ваннами з відвару оцвітини; ляку – дев'ятьма ваннами з відваром явора, вогнику на губах – підпаленим дев'ять разів жмутом соломи; уроків – загашуванням три рази по дев'ять вуглин у воді; струпів – відваром з трьох пагонів солодкої груші.

Дослідник цікавився народною ветеринарією. Він записав своєрідні рецепти лікування хвороб домашньої худоби: лишая – відваром з бурякового листа, пошкодження ракотиць – відваром кропиви, почеревниці (кишковий розлад) – сирими яйцями з горілкою, пропасинка (біль в кряжі) – пусканням крові з хвоста, здуття – молоком з товченими стоногами, решетини (рани на язика від гарячої їжі) – насінням конопель.

Праця Ю.Шнайдера містять цінний першоджерельний матеріал, що дозволяє простежити народні уявлення про магію та її вплив на здоров'я людини, місце раціональних та ірраціональних засобів у народній медицині та ветеринарії.

Отже, з середини ХІХ ст. народна медицина починає займати вагоме місце в етнографічних доробках відомих польських дослідників – О.Кольберга, Л.Вайгеля, Е.Рувніковського, А.Марцінковського та ін. Особливу увагу заслуговує спеціальне дослідження народної медицини українців Ю.Талько-Гринцевича. Протягом десятиріч відбувається розвиток етнографічних досліджень від фрагментарних описів окремих галузей народного лікування до ґрунтовних узагальнюючих праць, від нагромадження фактологічного матеріалу до його аналізу і систематизації.

З останньої третини ХІХ ст. розпочинається новий етап дослідження українських земель, що знаменується переходом до систематичного етнографічного вивчення польськими вченими культури народу і зокрема народної медицини. Значною мірою цьому сприяло створення в березні 1874 р. при Краківській академії наук (Akademii Umiejetności w Krakowie) Комісії з антропології, археології і етнографії. Її поява дала змогу скерувати етнографічні розвідки дослідників в організоване й систематичне русло. Під редакцією Ісидора Коперницького з'являється перше польське наукове етнографічне і фольклористичне видання – "Збірник відомостей до антропології краю, виданий старанням антропологічної комісії Академії наук в Кракові" ("Zbiór wiadomości do antropologii krajowej, wydawany staraniem komisji antropologicznej Akademii Umiejetności w Krakowie"). На його сторінках публікується низка етнографічних розвідок присвячених культурі українців, в яких вагоме місце займають дослідження народної медицини.

¹ Nowosielski A. Lud ukraiński – Wilno, 1857. – Т. 2. – С. 80–169.

² Kolberg O. Pokucie: obraz etnograficzny. – Kraków, 1888. – Т. 3. – С. 96–178.

³ Talko-Hryncewicz J. Zarys lecznictwa ludowego na Rusi południowej. – Kraków, 1893. – 461 Str.

⁴ Rulikowski E. Zapiski etnograficzne z Ukrainy // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. – Kraków, 1879. – Т. 3. – С. 62–167.

⁵ Wajgiel L. O Hucułach. Zarys etnograficzny // Pamiętnik Towarzystwa Tatrańskiego. – Kraków, 1887. – Т. XI. – С. 49–86.

⁶ Kopernicki J. Przyczynek do etnografii ludu Ruskiego na Wołyni, z materiałów zebranych przez p. Z. Rokossowską we wsi Jurkowszczyźnie w pow. Zwiąhelskim // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. – Kraków, 1887. – Т. 11. – С. 130–228.

⁷ Rokossowska Z. Zamawiania ("zmowlania") we wsi Jurkowszczyźnie w pow. Zwiąhelskim // Wisła. 1900. – Т. 14. – С. 458–461.

⁸ Rokossowska Z. Zamawianie jako środek leczniczy // Wisła. 1892. – Т. 6. – З. 2. – С. 421–423.

⁹ Rokossowska Z. O świecie roślinnym wyobrażenia, wierzenia i podania ludu ruskiego na Wołyniu we wsi Jurkowszczyźnie pow. Zwiąhelskim // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. – Kraków, 1889. – Т. 13. – С. 163–200.

¹⁰ Podbereski A. Materiały do demonologii ludu Ukraińskiego // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. – Kraków, 1880. – Т. 4. – С. 3 – 82.

¹¹ Schnaider J. Z życia górali nadlomnickich // Lud. – Lwow, 1912. – R. 18. – С. 176–193.

В статтє представлен историографический анализ польских этнографических исследований народной медицины украинцев в ХІХ веке.

Ключевые слова: народная медицина, этнологические исследования, народные верования, народные методы лечения, народные целители.

The article contains historiographical analysis of Polish ethnographic studies of folk medicine of Ukrainians in the ХІХ century.

Keywords: folk medicine, ethnological researches, folk beliefs, folk treatments, folk healers.